

יְקוּם - פּוֹרְקָן

נוהגים בקהילות אשכנז - צרפת לומר אחרי ברכות ההפטרה, שתי בקשות בלשון ארמית, המתחילות במלים 'יקום-פורקן'. אחת לשלום מרבנן ורבנן שבארץ ישראל ושכבבל והעומדים בראש הישיבות שם, ואחת לשלום הקהל שבבית הכנסת, או ליהודים שבכל הקהילה.

שתי הבקשות האלה (או כפי שנקרא להם להלן שני 'יקום-פורקן') מעלות תמיהות ובעיות הן בלשונן, הן בתוכנן והן בשימושן. נתחקה, איפוא, על מקורן ומשמעותן, כדי להבהירן ולהבינן.

החוקרים הצביעו על הדמיון הרב שיש בין 'קדיש דרבנן' ובין 'יקום-פורקן'.

יְקוּם פּוֹרְקָן	ק ד י ש
יקום פורקן	ויצמח פורקניה
...למרנן ורבנן ולכל תלמידיהון ולכל	...על ישראל ועל רבנן ועל תלמידיהון
תלמידי תלמידיהון ולכל מאן דעסקין	ועל כל תלמידי תלמידיהון ועל כל מאן
באורייתא	דעסקין באורייתא
...דבארעא דישראל ודככל	די באתרא הדין ודי בכל אתר ואתר
...חיבא וחסדא וחיי אריכי ומזובי	יהא להון (ולכון) חיבא וחסדא ורחמי חיי אריכי ומזונא
רויחי וסיעתא	רויחא.
[יפיש חייהון ויסגא יומיהון ויתן ארכא לשניהון]	
ויתפרקון... מרן די בשמיא יהא בסעדהון	ופורקנא מן קדם אבוהון דבשמיא
ונאמר אמן	ואמרן אמן

1 רשיי רספורט, כרם חמד III, פראג, ה' תקצח עמ' 46; דוד די סולה פול The Kaddish הוצאה ג, ניו יורק, 1964 עמ' 90.

מתוך ההשוואה הזאת, וכן מתוך השוואה של נוסחים אחרים של 'יקום-פורקן' וקדיש, נראה ש'יקום-פורקן' היה אחת הבקשות שרגילים היו לאמרן גם בתוך הקדיש ולברך גדולי התורה ולומדי תורה שבדור, ועוסקים בצרכי ציבור באמונה וכדומה. וכן מצינו בסיפורו של ר' נתן הכבלי² שבעת הכתרתו של ראש הגולה, באמצע הקדיש, הוסיפו ברכות לראש הגולה, ברכות הכלולות ב'יקום-פורקן': 'וכשמגיע בחייכון וביומיכון אומר בחיי נשיאנו ראש גלות ובחייכון ובחיי דכל בית ישראל. וכשגומר הקדיש מברך ראש גלות ואח"כ מברך ראשי ישיבות. וכשהוא גומר את הברכה עומד ואומר: מדינה פלוני וכל בנותיה כך וכך יבוא מהן וזוכר כל המדינות, (בהערה: 'הישיבות') שהן משלחות לישיבה ומברך אותם ואח"כ מברך האנשים שבהם שמתעסקים בנדבה עד שתגיע לישיבות'. רש"י שכטר³ פירסם קטע מן הגניזה בו נמצא הקדיש בארמית עד 'ויקרב משחיה'. ואח"כ בעברית: 'בחיי אדוננו אביתר הכהן ראש ישיבת גאון יעקב ובחיי רבנו שלמה הכהן אב הישיבה ובחיי רבנו צדוק השלישי בחבורה, בחייכון וביומיכון ובחיי כל ישראל במהרה ובזמן קריב... ובקטע אחר: 'בחיי נשיאנו ראש הגולה ובחיי ראש הישיבה ובחיי כל כל(!) ישראל'. וכן מובא בספר היחסין: 'ושהיו אומרים כל ישראל בימי הרמב"ם ז"ל, בחייכון וביומיכון ובחיי מרנא משה — —' ובקדיש נוסח קוצ'ין: 'דכירין לטוב ועוד יהיה דוכרנכון לטוב לשם טוב לרוממה לקרן זקופה לאצלה דעובדין טבין לכל קהילא קדישא הדין מרברביכון ועד זעיריכון מלכא דעלמא יברך יתכון ויפש יתכון וישמע לקול צלותכון ויעיק למעיקיכון ויכנש מבדוריכון וישצי כל דחקיכון ויבנה מקדשא בחייכון, חברים כל בית ישראל ואמרו אמין'.

לפי דעת החוקרים ש"ר⁴, א' פרומקין⁵, א' מרכסי⁶, דושינסקי¹⁰, ש' קרויס¹¹,

- 2 'סדר החכמים וקורות העתים'. אוקספורד, תרנ"ג (צילום ירושלים, תשכ"ז) חלק ב עמ' 84.
- 3 החלק העברי, עמ' 53 1899, Gedenkbuch für David Kaufmann.
- 4 שם, עמ' 54; די סולה סול עמ' 18.
- 5 הוצאת פליפאוסקי — פריימן, ירושלים תשכ"ג עמ' 219.
- 6 די סול עמ' 16, מתוך כתיב נסטר.
- 7 'כרם חמד', ג, פראג תקצ"ה עמ' 46.
- 8 'סדר ר' עמרם השלם' II, ירושלים, תרע"ב עמ' לה.
- 9 I, J.Q.R. סדרה חדשה, עמ' 63, הערה 1.
- 10 דושינסקי, 'ספר היובל לפחונסקי', ורשא 1927, עמ' 182 — 198.
- 11 'ספר היובל לייג אפשטיין' ירושלים, תשי"ג עמ' 132.

ישראל דוידזון¹², א' יערי¹³ וש"ק מירסקי¹⁴ חובר 'יקום-פורקן' בכבל. כולם מבססים את דבריהם על לשון הארמית בה נכתבה הברכה, ועל האישים הנזכרים בה: ראשי גלויות, ראשי כלה, ראשי מתיבתא, דייני דבא. וכבר העיר א' יערי שמפליא הדבר, כי ברכה שחברה בכבל אינה נאמרת בקהילות הספרדים, ואין למצוא אותה בסידורים הספרדיים המבוססים על נוסח בבל. לעומת זאת נתקבלה הברכה הכבלית בקהילות אשכנז ונאמרת בהן עד היום, והיא גם נזכרת בספרי הפוסקים והמנהגים האשכנזים, אף-על-פי שהשפעת ארץ ישראל השפיעה על נוסח אשכנז ומנהגיה. אמנם נזכר 'יקום-פורקן' גם אצל שני מחברים לא אשכנזים. ר' נתן בר' יהודה מגירונדה, בספר 'המחכים' בהוראות לתפילה, כותב: 'אחר שהפטיר יאמר החזן יקום-פורקן ויפקוד נשמות נוחי עדן'¹⁵. וכן נזכר 'יקום-פורקן' באורחות חיים לר' אהרון הכהן מלוניל: 'ואחר ההפטרה יאמר החזן מ-י-ש-ב-ר-ך ואח"כ יאמר א ש ר י ומחזירין הספר למקומו. וכשחל ראש-חודש באות(ה) [נ] השבוע יאמר י ה י ר צ ו ן — — — ויש מקומות שאומרים י ק ו ם - פ ו ר ק ן כך גזרו אבותינו וכו', ויש מקומות אומרים מ י ש ע ש ה נ ס י ם , ויש מקומות אומרים ראש-חודש פלוני יהיה יום פלוני, והכל הולך אחר המנהג'¹⁶. אולם אין הכרח שהכוונה ל'יקום-פורקן' הנמצא בסידור אשכנז שכן אנחנו מוצאים בכתבי יד של סידורים תימניים¹⁷: 'ברכה לרבים וזו היא: יקום-פורקן מן שמיא וכו'', ברכה המשתרעת על כמה עמודים, שגם היא מתחילה במלים 'יקום-פורקן מן שמיא' ואין היא זאת שבסידורים אשכנזים, ולא נזכר בה סגל העומד בראש ישיבות בכל כלל.

ואמנם, אין אנו מוצאים את 'יקום-פורקן' לא בסדר ר' עמרם גאון, לא בסידורו של ר' סעדיה גאון, לא בסדר התפילה של הרמב"ם ולא בסידורים של קהילות ספרד, שמקורם בנוסח הכבלי. נשאלת, איפוא, השאלה: א) כיצד קרה הדבר, שתפילה שנתחברה בכבל הגיעה לקהילות אשכנז ולא לקהילות

12 'אוצר השירה והפיוט', כרך ב, אות י סימן 3605, ניו יורק, 1970 עמ' 424.

13 'קריית ספר', לג עמ' 118.

14 מבוא לשאלות, ירושלים תש"ך עמ' 10.

15 פרסם ר' יעקב פריימן, ב'האשכול' 6, (1909), בעמ' 134. בעל 'המחכים' חי במאה הראשונה לאלף השישי. נזכר בתשובות הרשב"א והרא"ש, והיה שיץ וכתב הוראות לבעלי תפילה העוברים לפני התיבה.

16 'אורחות חיים', הוצאת ירושלים, תש"ו, (עפי' פירנצי תקי') עמ' קמג.

17 הדפיס דושינסקי, במאמרו על יקום-פורקן, מתוך כתב יד מספריית ששון מס' 144 עמ' 8 - 164. - ראה בעמ' 4. ראה לעיל הערה 10 והוא מציין שם 5 כתבי יד תימניים שבהם מופיע 'יקום פורקן'.

ספרד? ב) מדוע הקדימו את 'רישי כלה' לפני 'רישי גלותא' בכבל, במקום שליטתו של ראש הגולה, שנתנו לו שם כבוד מלכים, ו'ביקום-פורקן' הוא נחזה למקום השני.

נתבונן, אפוא, ב'יקום-פורקן' במסורת קהילות אשכנז, אולי נמצא מפתח לפתרון הבעיות.

בפעם הראשונה נזכר 'יקום-פורקן' במחזור ויטרי¹⁸ שנתחבר, כידוע בתחילת המאה האחרונה לאלף החמישי (תחילת המאה ה-12).

'יקום-פורקן' מן שמיא חינא חסדא ורחמי חיי אריכי ומזוני רויחי וסייעתא דשמיא ובריות גופא על ארעא זרעא חייא וקיימא זרעא דלא יבטול ודלא יפסוק מפתגמי אורייתא ובנן דחיין בעובדי אורייתא למרנן רבנן חבורתא קדישתא די בארעא דישראל ודי בכבל רישי כלי ורישי מתיבתא דייני דבבא ודייני דמתא ולכל תלמידי חכמים ולכל תלמידיהון ולכל תלמידי תלמידיהון ולכל מאן דעסקין באורייתא ולכל קהלא קדישא הדין רברבייא עם זעירייא ספלייא עם נשיא. מלכא דעלמא יפיש חייהון ויסגי יומיהון ויפרוק וישיוזב יתהון מכל עקא ועקתא ומכל מרעין בישין. מרן דבשמיא יהא בסעדהון וישמע בקול צלותהון (ויתן) ויתן יתהון לחינא ולחסדא קדם כורסי יקר מלכותיה וקדם שלטונייא דארעא ויקיים זכוותהון דכל ישראל בכל זמן ועידן ונאמן אמן'.

אם נתבונן ב'יקום-פורקן' זה נראה שהוא כולל את העבר ואת ההווה, — סגל ישיבות בכל ההקלה העומד לפניו, — בכרכה אחת, ואינו מזכיר כלל 'רישי גלותא'¹⁹. נוסח דומה לזה של מחזור ויטרי פרסם א' מרכס²⁰ מתוך סידור טורין, הידוע בשם 'חיבור סדר ברכות':

'לכל קהלייא קדישיא די בארעא דישראל ודי בארעא דבבל ודי בכל ארעא גלוותהון לרישי כלה ולרכני חבורתא ולרישי מתיבתא ולדייני דבבא וכל תלמידיהון'.

18 הוצאת הורוויץ, פ"פ ע"מ תרס"ג, עמ' 172. כמו כן מזכיר ר' יצחק או"ז, את 'יקום-פורקן' בספרו חלק ב ס"ג, הוצאת זיטומיר, תרכ"ב, עמ' יא (21): 'וזהא דאמרינן יקום-פורקן בלשון ארמי וכן יתגדל ויתקדש וכו'. אע"פ שאין מלאכים מבינים בזה הלשון, משום דבציבור [הוא]'. וראה סידור רשי', הוצאת בובר, עמ' 99.

19 וכן מביא א' מרכס ב I, J.Q.R. סדרה חדשה, עמ' 63: 'ובסידור נוסח צרפת עתיק (Z b HB. IX, 143) בשניהם: למרנן ורבנן (לכל מרנא) חבורתא קדישתא (הדין) די בארעא דישראל ודי בכבל רישי כלי ורישי מתיבתא, דייני דבבא ודייני דמתא — — ואינו מזכיר 'רישי גלותא'. והשווה ברלינר, כרך א (כתבים נבחרים) ירושלים, תש"ה, עמ' 62.

20 שם. והשווה א"י שכתר ב" 69-70, Studies in Jewish Liturgy, Philadelphia 1930, p. ראה מחזור ויטרי, מבוא, עמ' 47-50.